

Ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἡ πορεία πρὸς τὸ ὄραμα

ΘΕΟΔΩΡΟΥ Ξ. ΓΙΑΓΚΟΥ*

Ἀρχομένου τοῦ 20^{οῦ} αἰώνα ἓνα τυπικὸ πατριαρχικὸ γράμμα ἐμέλλε νὰ χαράξει τὴν πορεία ἑνὸς ὁράματος, πού καθόρισε ἔκτοτε πολλαπλῶς τὶς ἐκκλησιαστικὲς σχέσεις καὶ συνάμα τὴ θεολογικὴ σκέψη. Πρόκειται γιὰ τὴν Ἐγκύκλιο Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς πατριάρχες καὶ τοὺς ἀρχιεπισκόπους τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν πού στάλθηκε τὴ 12ῃ Ἰουνίου 1902 ἀπὸ τὸν διορατικὸ καὶ ἔμπειρο προκαθήμενο τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως Ἰωακεῖμ Γ', ἐναρξαμένης ἤδη πρὸ ἔτους τῆς β' πατριαρχίας του (1901-1912)¹. Στὸ συγκε-

* Ὁ Θεόδωρος Ξ. Γιαγκου, εἶναι Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Γιὰ τὸν πατριάρχη Ἰωακεῖμ Γ' βλ. τοὺς τόμους πρακτικῶν τριῶν συνεδριῶν: Δημήτρια ΚΖ', Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο, Χριστιανικὴ Μακεδονία, Ὁ ἀπὸ Θεσσαλονίκης Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακεῖμ Γ' ὁ Μεγαλοπρεπής, Θεσσαλονίκη 1994. Πρακτικὰ θεολογικῆς ἡμερίδος ἐπὶ τῇ συμπληρώσει ἑκατονταετίας ἀπὸ τῆς ἐξαπολύσεως τῆς πατριαρχικῆς καὶ συνοδικῆς ἐγκυκλίου τοῦ ἔτους 1902 ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακεῖμ Γ', Ὁρθοδοξία, Β' περίοδος, ἔτος I, τεῦχ. Α', σσ. 62-256. Φιλόπτωχος Ἀδελφότης Ἀνδρῶν Θεσσαλονίκης, Ἰωακεῖμ Γ' ὁ Μεγαλοπρεπής. Ὁ ἀπὸ Θεσσαλονίκης Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καὶ ἡ ἐποχὴ του, ἐπιμ. Θ. Ι. ΔΑΡΔΑΒΕΣΗ, Θεσσαλονίκη 2012. Γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἴδιου πατριάρχου συντάχθηκαν καὶ οἱ διδακτορικὲς διατριβές: Χρ. ΚΑΡΔΑΡΑ, Ἡ πολιτικὴ δράση τοῦ Πατριάρχου Ἰωακεῖμ Γ' (πρῶτη πατριαρχία) 1878-1884, Ἰωάννινα 1993. Αρ. ΤΖΙΕΡΤΖΗ, Ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἰωακεῖμ (1874-1878) καὶ ἡ μέριμνά του γιὰ τὴν ἐκπαίδευση, Θεσσαλονίκη 2011. Ἐπίσης βλ. Κ. ΣΠΑΝΟΥΔΗ, Ἱστορικαὶ σελίδες: Ἰωακεῖμ Γ', Κωνσταντινούπολις 1902, ἀνατ. ἐπιμέλεια ΑΝΔΡΕΑ ΝΑΝΑΚΗ, Θεσσαλονίκη 2000. Β. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ, Οἰκουμενικοὶ πατριάρχες 1860-σήμερον, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 228-307. Δ. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Πατριαρχικὲς σελίδες, Ἀθήνα 1960, σσ. 7-11, 45-63. Χρ. ΚΑΡΔΑΡΑ, Ἡ ἀντιπαράθεση Ἰωακεῖμ Γ' - Χ. Τρικοῦπη, Ἀθήνα 1998. ΑΝΔΡΕΑ ΝΑΝΑΚΗ, Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακεῖμ Γ', Ἐκκλησία, Γένος, Ἐλληνισμός, Κατερίνη 1993, σσ. 51-61. Αθ. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ (συνεργασία Ἀρχιμ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ), Ἰωακεῖμ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Ἡ ἐπίσημος ἀλληλογραφία (1874-1876), Θεσσαλονίκη 2002. ΑΝ. ΣΤΑΥΡΟΥ, Ἰωακεῖμ ὁ Γ' Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης (1878-1884, 1901-1912), Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν 6 (1986-1987) 20-40. Γ. Ν. ΚΥΡΜΕΛΗ, Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακεῖμ τοῦ Γ'.

κριμένο γράμμα ἀναδεικνυόταν ὡς πρῶτο θέμα ἄμεσης ἀνάγκης ἢ ἐν ἀγάπῃ συνάντηση τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ ἡ ἐνίσχυση τῆς συνεργασίας τους πρὸς ἄρση τῆς ἐσωστρέφειας, ἐνῶ παράλληλα χαρασσόταν ἕνα ἀδρὸ πλαίσιο τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως². Περαιτέρω, εἰδικότερα, ἡ Ἐπιστολὴ στρεφόταν περὶ τρία ἀντικείμενα: τὴν ἄμυνα κατὰ τῆς ἐκκοσμηκέυσεως πού ἦταν ἀπόρροια τοῦ Διαφωτισμοῦ, τὴν πιθανὴ ἀναπροσαρμογὴ τοῦ ἡμερολογίου καὶ τοῦ πασχαλίου καὶ τέλος τὴν προσέγγιση μὲ τοὺς ἄλλους χριστιανούς καὶ τὴν ἀναγκαιότητα ὑπάρξεως ἐνιαίας γραμμῆς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν διὰ πανορθόξων διασκέσεων³. Ἐδῶ ἀκριβῶς συλλαμβάνεται ἡ ιδέα τῆς συγκλήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου, ἐνὸς ξεχασμένου γιὰ πάνω ἀπὸ χίλια χρόνια θεμελιώδους ἐκκλησιολογικοῦ θεσμοῦ, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι αὐτὴ καθεαυτὴ ἢ σύνοδος θὰ δώσει λύσεις σὲ χρονίζοντα προβλήματα, κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν τότε στὸ θέμα τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ, καὶ θὰ χαράξει τὸν δρόμο γιὰ μία πιὸ συστηματικὴ ἔρευνα τῆς θεολογικῆς μας ταυτότητας⁴. Στὶς ἀπαντητικὲς ἐπιστολὲς τῶν προκαθημένων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν τέθηκαν ὑπ' ὄψῃ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἄλλα φλέγοντα θέματα πανορθόξου ἐνδιαφέροντος καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον ἄρχισε νὰ σχηματίζεται ἡ θεματολογία τῆς συνόδου⁵.

² Ἐπιστολὲς ἀπὸ τὸν Μυλοπόταμο, Ἅγιον Ὅρος, *Κατάθεση τιμῆς στὸν Μητροπολίτη Σιαμίνου καὶ Σιατίστης Ἀντόνιο*, Σιάτιστα 2004, σσ. 449-480. Εἰδικότερα βιβλιογραφικὲς ἀναφορὲς βλ. ΑΠ. ΓΛΑΒΙΝΑ, Ἐπιστολὲς ἀφοσίωσης πρὸς τὸν πατριάρχη Ἰωακείμ Γ', *Ἀνθηφόρος Μητροπολίτου Δέρκων Κωνσταντίνου. Πεντηκονταετία προσφορᾶς στὴν Ἐκκλησία, 1950-2000*, Ἀθήνα 2001, σσ. 199-235, ἰδίως σσ. 199-201.

2. THEODOROS A. MEIMARIS, *The Holy and Great Council of the Orthodox Church and the Ecumenical Movement*, Thessaloniki 2013, σ. 19 ἔξ.

3. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΣ ΒΑΡΕΛΑ, *Διορθόδοξοι καὶ οἰκουμενικαὶ σχέσεις τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν κ' αἰῶνα*, [Ἀνάλεκτα Βλατάδων 58], Θεσσαλονίκη 1994, σ. 98. Βλ. ἐπίσης ΑΝΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐναντι θεμάτων πανορθόξου ἐνδιαφέροντος κατὰ τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 20 ἔξ.

4. Βλ. γιὰ τὶς Ἐγκυκλίους τοῦ Ἰωακείμ Γ' τῶν ἐτῶν 1902-1904 στοῦ ΒΛΑΣ. ΦΕΙΔΑ, *Οἱ Ἐγκυκλίου τοῦ 1902 καὶ 1904 ὡς πρόδρομοι τῆς Ἐγκυκλίου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τοῦ 1920*, ἐν τῇ εὐρύτερᾳ οἰκουμενικῇ προοπτικῇ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας, *Ὁρθοδοξία*, ὅπ.π., σσ. 129-139. Κ. ΣΚΟΥΤΕΡΗ, *Ἡ Ἐγκύκλιος τοῦ 1902 καὶ οἱ διορθόδοξε σχέσεις κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐκδόσεώς της, ἰδίως στὰ Βαλκάνια καὶ τὴ Μέση Ἀνατολή, καὶ ἡ σημασία της γιὰ τὴν τότε καὶ γιὰ τὴν ἐνεστώσα πραγματικότητα*, *Ὁρθοδοξία*, ὅπ.π., σσ. 229-241.

5. ΒΑΡΕΛΛΑ, ὅπ.π., σ. 99 ἔξ.

Τὸ δεύτερο ἀποφασιστικὸ βῆμα συντελέστηκε μὲ τὴ σύγκληση, κατὰ τὸν Μαῖο τοῦ 1923 στὴν Κωνσταντινούπολη, τοῦ Πανορθοδόξου Συνεδρίου⁶, ἐν μέσῳ σκληρότατων δοκιμασιῶν τοῦ ποιμνίου καὶ τῶν ποιμένων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Θρόνου, ἐξαιτίας τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση πρωταγωνιστικὸ ρόλο εἶχε μίᾳ ἀμφιλεγόμενῃ ρηξικέλευθῃ προσωπικότητα, ὁ πατριάρχης Μελέτιος Δ΄ (Μεταξάκης)⁷. Τὸ Συνέδριο ἐπελήφθη τῶν θεμάτων πού ἐτέθησαν ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ἰωακείμ Γ΄ (1902/4) καὶ ἔθεσε ἐπὶ τάπητος σειρὰ ὄλη νέων κοινῆς προοπτικῆς, ὑπὸ τὴν αἴρεση, ὅπως ἀνέφερε ὁ πατριάρχης στὴν ἐναρκτήρια ὁμιλία του, ὅτι οἱ ἀποφάσεις τοῦ Συνεδρίου «θὰ λάβωσιν κῦρος πρὸς ἐφαρμογὴν εἴτε ἀπὸ Συνόδου Πανορθοδόξου εἴτε ἀπὸ ἀποδοχῆς αὐτῶν ὑπὸ τῶν Συνόδων μιᾶς ἐκάστης τῶν ἐπὶ μέρους Ἁγίων Ἐκκλησιῶν». Μὲ αὐτὴ καὶ μόνη τὴν ἐπισήμανση τοῦ πατριάρχου καθίσταται σαφές ὅτι ἡ ἀνάγκη γιὰ σύγκληση Οἰκουμενικῆς συνόδου γίνεται πιὸ ἐπιτακτικῆ. Μάλιστα στὸ συγκεκριμένο Συνέδριο εἶχε ἀποφασισθεῖ αὐτὴ νὰ γίνῃ τὸ 1925 στὴ Νιῦς τῆς Σερβίας, μὲ ἀφορμὴ τὴ 1600ῆ ἐπέτειο ἀπὸ τὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο, μίᾳ σκέψη πού ἀναδύθηκε αὐθόρμητα μέσα ἀπὸ ὑπερβολικὴ αἰσιοδοξία, γι' αὐτὸ καὶ σύντομα διαπιστώθηκε ὅτι ἦταν οὐτοπικὴ, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴ δυνατότητα ἐπαρκοῦς προετοιμασίας⁸. Ἔτσι κρίθηκε ὅτι ἦταν ἀπαραίτητὴ ἡ πίστωση χρόνου, γιὰ καὶ τὰ νέα ζητήματα πού ἐτέθησαν ἀπαιτοῦσαν βαθειὰ μελέτη τῶν πηγῶν. Τὰ θέματα ἐπίσης πού συζητήθηκαν στὸ Συνέδριο ἦταν γιὰ πολλοὺς προκλητικὰ καὶ ἐπομένως πιθανολογούμενον ὅτι

6. Βλ. *Πρακτικὰ καὶ ἀποφάσεις τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πανορθοδόξου Συνεδρίου (10 Μαΐου - 8 Ἰουνίου 1923)*, Κωνσταντινούπολις 1923. Ἐπίσης βλ. τὴν *ad hoc* μελέτη (εἰσαγωγὴ, μετάφραση στὴν ἀγγλικὴ καὶ σχολιασμὸ τῶν κειμένων) τοῦ P. VISCUSO, *A quest for Reform of the Orthodox Church: The 1923 Pan-Orthodox Congress. An analysis an translation of its acts and disitions*, Berkley Ca. 2007.

7. Γιὰ τὸν Μελέτιο Μεταξάκη βλ. Κ. ΠΑΤΕΛΟΥ, *Μελέτιος Β΄ ὁ Μεταξάκης*, Ἀλεξάνδρεια 1966. ΜΕΘΟΔΙΟΥ (ΦΟΥΠΙΑ) μητροπολίτου Ἀξώμης, Ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Πατριάρχου Μελετίου, *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* 53 (1971) 391-499. ΘΕΟΧ. ΠΡΟΒΑΤΑΚΗ, *Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Μελέτιος Μεταξάκης*, Ἀθῆνα 1988. Α. ΤΥΛΛΥΡΙΔΕΣ, Meletios Metaxakis 1871-1935, *Ἐκκλησία καὶ Θεολογία* 4 (1983) 655-929. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Meletios Metaxakis and english diplomacy, *Ἐκκλησία καὶ Θεολογία* 5 (1984) 551-832. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Documents ineditis des archives du ministere francais des affaires entrangeres sur Meletios Metaxakis, *Ἐκκλησία καὶ Θεολογία* 6 (1985) 627-710. ΑΝΔΡΕΑ ΝΑΝΑΚΗ (μητροπ. Ἀρκαλοχωρίου), *Ἡ χηρεία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καὶ ἡ ἐκλογή τοῦ Μελετίου Μεταξάκη 1918-1922*, Θεσσαλονίκη 1991. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἐκκλησία ἐθναρχοῦσα καὶ ἐθνικὴ*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 142 ἐξ.

8. ΒΑΡΕΛΛΑ, ὀ.π., σ. 103 ἐξ.

θά δημιουργούσαν αντιδράσεις. Στήν πραγματικότητα ἡ θεματολογία τοῦ συγκεκριμένου Συνεδρίου σχηματοποίησε δύο θεολογικές τάσεις καί κατ' ἐπέκταση παρατάξεις, πού εἶναι μέχρι καί τίς μέρες μας ὑπαρκτές. Ἀπό τή μία οἱ ἐκσυγχρονιστές πού ἐπιζητοῦσαν τήν ἀποτίναξη τῶν βαριδίων τοῦ παρελθόντος, τὰ ὁποῖα προέκυψαν ἐξαιτίας ποικίλων λόγων, ἐν οἷς καί ἡ παρερμηνεία ἢ ἀκόμα καί ἡ νόθευση τῶν κανονικῶν διατάξεων, ἰδίως διὰ μέσου τῶν χειρογράφων «χυδαιονομοκανόνων», ὅπως τοὺς ὀνομάζουν οἱ συγγραφεῖς τοῦ Πηδάλιου⁹, πρὸς ἀντιμετώπιση τῶν ἐπικρίσεων κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Διαφωτιστῶν, καί ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ συντηρητικοί, πού ἦταν εἴτε προσκολλημένοι «στὸ γράμμα τοῦ νόμου» (πρβλ. Β΄ Κορ. 3, 6) εἴτε ἀνήσυχτοι ἀπὸ τοὺς τολμηροὺς «νεολογισμοὺς».

Ποιά ἦταν τὰ συμπεράσματα τοῦ Συνεδρίου;

Ἡ ἀναπροσαρμογὴ τοῦ ἡμερολογίου κρίθηκε θετικά καί υἰοθετήθηκε στή συνέχεια ἀπὸ κάποιες Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες. Θὰ πρέπει εἰδικότερα νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴν προσαρμογὴ τοῦ ἡμερολογίου δὲν στηριζόταν στὸ Γρηγοριανό, ἀλλὰ στὰ ἐπιστημονικά συμπεράσματα ἑνὸς ὀρθοδόξου μεγάλου, ὅχι ὅμως καί τόσο γνωστοῦ, ἐπιστήμονα, ἐκπροσώπου τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ βασιλέα τῆς Σερβίας στὸ Σινδρόριο, τοῦ Milangonitch. Ἐπομένως πολὺ λίγο ἔχει βάση ἡ κατηγορία περὶ υἰοθετήσεως ἀπὸ πλευρᾶς τῶν μελῶν τοῦ Συνεδρίου ἕκτοτε τοῦ παπικοῦ ἡμερολογίου¹⁰.

Στὴν ἴδια περίπου συνάφεια ἐντάσσεται καί ἡ πρόταση περὶ μεταφορᾶς τῶν ἐπισημοτέρων ἑορτῶν ἀπὸ τίς ἐνδιάμεσες ἡμέρες τῆς ἐβδομάδας στήν προσεχῆ Κυριακὴ γιὰ τὴν εὐχερέστερη συμμετοχὴ τῶν πιστῶν στή λατρεία. Τὸ θέμα, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ στήν Ὁρθόδοξη Διασπορά, ἐπανῆλθε στήν ποιμαντικὴ ἐπικαιρότητα, κατὰ τὴ διάρκεια ἑνὸς συνεδρίου περὶ κοινοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα ὄλων τῶν χριστιανῶν πού ἔγινε τὸ 1977, χωρὶς ἕκτοτε νὰ διαγραφεῖ ἀπολύτως ἀπὸ τὸ σχετικὸ προβληματισμό, προκειμένου περὶ τῶν Ὁρθοδόξων τῆς Διασπορᾶς¹¹.

9. Πηδάλιον, σ. λβ΄.

10. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ὄπ.π., σ. 39 ἐξ. ΒΑΡΕΛΛΑ, ὄπ.π., σσ. 104-105. Εἰδικότερα γιὰ τὸ θέμα τοῦ ἡμερολογίου βλ. τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ μακαριστοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗ, *Ἱστορικὴ καὶ κανονικὴ θεώρησις τοῦ παλαιοημερολογιακοῦ ζητήματος κατὰ τὴ γενέσιν καὶ ἐξέλιξιν αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι*, Ἀθῆναι 1982, σ. 16 ἐξ.

11. Ν. ΠΑΤΡΙΝΑΚΟΥ, Ἡ ἡμερομηνία τοῦ Πάσχα καὶ ἡ Ὁρθοδοξία εἰς τὰς ἀγγλοφώνους χώρας τῆς Διασπορᾶς, *Συνοδικὰ* IV, Γενεύη 1980, σ. 74 ἐξ.

Οί συζητήσεις περιστράφηκαν σέ ένα παλαιό θέμα πού έτέθη τó 1910 μέ γράμμα τής 'Ιερᾶς Συνόδου τοῦ Καρλοβικίου πρὸς τὸν Πατριάρχη 'Ιωακείμ Γ' καί ἐπανήλθε μέ νεώτερο (1920) τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Βελιγραδίου Δημητρίου πρὸς τὸν τοποτηρητὴ τοῦ πατριαρχικοῦ Θρόνου Προύσης Δωρόθεο, περὶ τοῦ δευτέρου γάμου τῶν ἐν χηρεία κληρικῶν. Στὸ νεώτερο γράμμα ὑπογραμμίζονταν μεταξὺ ἄλλων ὅτι τὸ ζήτημα ἦταν ἐπώδυνο γιὰ τὴ Σερβικὴ Ἐκκλησία, καθόσον τὸ ἕνα τρίτο τῶν ἱερέων τότε ἦταν σέ χηρεία, πολλοὶ μάλιστα ἱερεῖς εἶχαν τελέσει τὸν γάμο χωρὶς ἄδεια καί ὅτι ὁ θεολογικὸς κόσμος εἶχε διαχωρισθεῖ σέ ἀντιτιθέμενες παρατάξεις, ἐκφράζουσες ἢ κάθε μία τὰ ἐπιχειρήματά της. Ἡ μία ὑποστήριξε τὴ δυνατότητα συνάψεως δευτέρου γάμου, καθ' ὅσον οἱ κανονικὲς ἐπιταγές (6ος κανόνας τῆς Πενθέκτης) εἶναι πειθαρχικῆς φύσεως καί διαμορφώθηκαν συγκυριακὰ κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο, δηλαδή εἶχαν ἱστορικὸ χαρακτήρα. Ἐπομένως οἱ αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες θὰ μπορούσαν νὰ μετριάσουν τὴν ἀυστηρότητα τῆς πειθαρχίας. Ἡ δεύτερη –σέ αὐτὴν συγκατέλεγε ἑαυτὴν καί ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σερβίας– ὑποστήριξε ὅτι ὁ συγκεκριμένος κανόνας, θεμελιωμένος στὸ θεῖο δίκαιο, δὲν μπορεῖ νὰ παρακαμφθεῖ παρὰ μόνον μέ ἀναθεωρητικὴ ἀπόφαση Οἰκουμενικῆς συνόδου¹². Μὲ ἀφορμὴ αὐτὸ τὸ ζήτημα, τὸ Συνέδριο τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔθεσε καί ἄλλα πού σχετίζονται μέ τοὺς κληρικούς, ὅπως π.χ. αὐτὸ τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς ἐξωτερικῆς περιβολῆς τους¹³.

Τὸ Συνέδριο συζήτησε καί τὸ θέμα τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου μέ σκοπὸ τὴν ἐπανεξέτασή τους, χωρὶς ὅμως νὰ κάνει κάποια ἐξειδικιασμένη ἀναφορὰ στὸ πρόβλημα τῶν μικτῶν γάμων, καθ' ὅσον τότε δὲν ἦταν τόσοσὸν ὀξὺ ἐξ ἐπόψεως ποιμαντικῆς.

Ὁ πολυπράγμων πατριάρχης Μελέτιος ἔθεσε γιὰ πρώτη φορὰ ἐπίσημα τὸ θέμα τῆς διαρρηθμίσεως τῶν νηστειῶν, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ οἰκονομία ἐπιτάσσει τὴν τήρηση τοῦ *minimum* αὐτῶν, δηλαδή μόνον τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καί τῶν δύο ἡμερῶν τῆς ἐβδομάδος (Τετάρτης καί Παρασκευῆς), καθοριζόμενες ἀπὸ τὸν 68ο ἀποστολικὸ κανόνα, «ὡς ἐκ τοῦ ἀπροσφόρου τοῦ τρόπου

12. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ὀ.π.λ., σ. 165 ἐξ. Γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα βλ. ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τὸ ζήτημα τοῦ γάμου τῶν κληρικῶν, *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 2 (1918) 340-343. Ἀρχιμ. Δ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ, Περὶ τοῦ γάμου τῶν ἡδὴ κληρικῶν, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 31 (1911) 139-140. Πληρέστερη βιβλιογραφία καί ἀνάπτυξη τοῦ θέματος βλ. ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΤΖΟΥΜΑΛΑΚΗ, *Ὁ γάμος μετὰ τὴ χειροτονία καί τὴ μοναχικὴ κουρά*, ἀδημ. μεταπτυχ. ἐργασία, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 107 ἐξ.

13. ΒΑΡΕΛΛΑ, ὀ.π.λ., σ. 105.

ζωῆς πολλῶν πιστῶν ἐντὸς θρησκευτικῶς ἀδιαφόρων ἢ εἰσέτι ἐχθρικῶς διακειμένων κρατῶν»¹⁴.

Τὰ θέματα ἤχουν τὴν προβληματικὴ πού ἀναπτύχθηκε στὸ πλαίσιο τῶν ζυμώσεων γιὰ τὴ σύγκληση τῆς Οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ ἀποτυπώνουν τὶς περιορρέουσες θέσεις, διὰ τῶν ὁποίων ὑποστηριζόταν ἡ ἀνάγκη συγκλήσεως τῆς συνόδου.

Τὸ τρίτο βῆμα εἶναι πιὸ προωθημένο ὡς πρὸς τὴ θεματολογία καὶ ἔγινε στὴν Προκαταρκτικὴ Ἐπιτροπὴ τῶν Ἁγίων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν πού συνήλθε στὴν Ἱερὰ Μονὴ Βατοπαιδίου, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1930, «ἐν τῇ ὀφειλετικῇ μερίμνῃ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ὡς προκαθημένης». Ἐδῶ κωδικοποιήθηκε μὲ ἐξαντλητικὴ πλέον καταγραφή τὸ κοινῶς ἀποδεκτὸ θεματολόγιο τῆς μελετωμένης Συνόδου, συνισταμένων σταῖ ἐξῆς δεκαεπτὰ:

1) Τὸ ρωσικὸ πρόβλημα μὲ τὴν παράκληση πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη «ὅπως ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα πρὸ τῆς Προσυνόδου», 2) τὴν ἐπίταση τῆς ἐπικοινωνίας καὶ συνεργασίας μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, 3) τὴ βελτίωση τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου, 4) τὴν προσπάθεια ἐξευρέσεως κανονικοῦ πλαισίου διοικήσεως τῆς ὀρθόδοξης Διασπορᾶς στὴν Ἀμερικὴ, 5) τὴν ἀναζωπύρωση τοῦ μοναχικοῦ βίου, 6) τὴν πανορθόδοξη σύμπραξη γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ἀθεϊσμοῦ καὶ τῶν παραθρησκευτικῶν συστημάτων, 7) τὴν καλλιέργεια τῶν σχέσεων μὲ τοὺς λοιποὺς χριστιανούς καὶ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προσηλυτισμοῦ ἀπὸ τοὺς ἑτεροδόξους, 8) τὸ βάπτισμα τῶν ἑτεροδόξων, 9) τὴν κωδικοποίηση τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τῶν κανονικῶν διατάξεων, 10) τὴν ἐπίτευξη ὁμοιόμορφης πράξης σταῖ θέματα τοῦ γάμου, 11) τὴν ἀναδιοργάνωση τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων, 12) τὸν τρόπο ἐκλογῆς τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν προκαθημένων, 13) τὸ ἡμερολογιακὸ, 14) τὴν ἐνοποίηση τῶν διατάξεων τοῦ Τυπικοῦ, 15) τὴν ἐνίσχυση τοῦ ὀρθόδοξου χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, 16) τὴν ὑποστήριξη τῶν ποικίλων ἐκφάνσεων τῆς βυζαντινῆς τέχνης, 17) τὸν καθορισμὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, τῶν προϋποθέσεων καὶ τοῦ τρόπου χορηγήσεως τῆς αὐτονομίας, τῆς αὐτοκεφαλίας καὶ τῆς πατριαρχικῆς ἀξίας¹⁵.

Ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸν ἐκτενῆ κατάλογο προστέθησαν θέματα πού σχετίζονται μὲ τὴ λατρεία, τὸν μοναχισμό, τὴν ὀρθόδοξη Διασπορά, τὶς σχέσεις μὲ

14. ΒΑΡΕΛΛΑ, ὅπ.π., σσ. 105-106.

15. Βλ. *Πρακτικὰ τῆς Προκαταρκτικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν ἁγίων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν τῆς συνελθούσης ἐν τῇ ἐν Ἁγίῳ Ὁρει Ἱερᾷ Μονῇ τοῦ Βατοπεδίου (8-23 Ἰουνίου 1930)*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1930. Ἐπίσης βλ. ΒΑΡΕΛΛΑ, ὅπ.π., σ. 107 ἐξ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ὅπ.π., σ. 161 ἐξ.

τούς έτεροδόξους, με ιδιαίτερη έμφαση σέ θεμελιώδεις κανονικές εκφάνσεις. Αυτός ο κατάλογος με κάποιες αφαιρέσεις και κυρίως με πολλές νέες προσθήκες επαναπροσδιορίζεται στις Πανορθόδοξες Διασκέψεις της Ρόδου (1961, 1963, 1964). Το 1961 αποφασίσθηκε όριστικά ή σύγκληση της Άγίας και Μεγάλης Συνόδου¹⁶. Ο κατάλογος εκτείνεται αριθμητικά σέ υπερεκατόν θέματα, διαιρούμενα σέ όκτώ μεγάλα κεφάλαια. Είχε δέ προσλάβει τό χαρακτηήρα ενός θεματολογίου πού προέκλυε τρόπον τινά από ακαδημαϊκό εργαστήριο παρὰ αποκύημα ποιμαντικής προβληματικής, γεγονός όχι και τόσο οικείο στή συνοδική πράξη της Έκκλησίας. Επιπλέον θα πρέπει νά ληφθει ύπ' όψη ότι ή έποχή πού συνήλθε ή Α΄ Πανορθόδοξη Διάσκεψη της Ρόδου συμπίπτει χρονικά με τίς παραμονές της σύγκλήσεως της Β΄ Βατικανείου συνόδου (1962-1965), όποτε οί αμφίδρομες επιδράσεις ως πρός τό θεματολόγιο τών δύο συνόδων¹⁷ ήταν αναμενόμενες. Έτσι πολύ γρήγορα διατυπώθηκαν κριτικές παρατηρήσεις και αντιρρήσεις¹⁸, με συνέπεια στήν Α΄ Προσυνοδική Διάσκεψη στο Σαμπεζύ της Γενεύης τό 1976 οί αντιπροσωπεΐες τών Έκκλησιών νά προβοϋν στήν αναθεώρηση τοϋ καταλόγου.

Αυτή καθεαυτή ή άμφιγνωμία προκάλεσε αντιδράσεις από μεγάλους θεολόγους της έποχής, με πιό χαρακτηριστική τή δημόσια κριτική πού ήσκησε ό νέος άγιος της Έκκλησίας μας, Ίουστίνος Πόποβιτς. Πρέπει δέ νά έπισημανθει ότι λόγω της προσωπικότητάς του ή γνώμη του ήταν βαρύνουσα και είχε ιδιαίτερη απήχηση στόν μοναχικό κόσμο. Ο Ίουστίνος Πόποβιτς ύποστήριξε, ως πρός τό θεματολόγιο και τή σκοπιμότητα της συνόδου, με κάποια δόση ύπερβολής, επί λέξει τά έξής: «Όλη αυτή ή μέχρι τοϋδε παρουσιαζόμενη προβληματική και προβληματολογία περὶ τά θέματα της μελλούσης Οίκουμηνικής συνόδου, ή αστάθεια και τό εϋμετάβλητον τών τρόπων της έξευρέσεως, της διατυπώσεως και της καταλογογραφήσεως αυτών, έπειτα δέ, ως εκ τούτου, αί άλλεπάλληλοι άλλagai και αναθεωρήσεις, όλα αυτά, διά μίαν ειλικρινή όρθόδοξον συνείδησιν δεικνύουν και άποδεικνύουν έν μόνον πρῶγμα: τό ότι κατά τήν πα-

16. Βλ. Η Α΄ Πανορθόδοξη Διάσκεψη (Ρόδος 1961). Κείμενα, Πρακτικά, Κωνσταντινούπολις 1967. Ι. ΚΑΡΜΠΗ, Η Πανορθόδοξη Διάσκεψη Ρόδου (24 Σεπτεμβρίου - 1 Οκτωβρίου 1962), *Θεολογία* 32 (1961) 497-536. ΜΕΙΜΑΡΙΣ, όπ.π., σ. 43 έξ.

17. ΒΑΡΕΛΛΑ, όπ.π., σ. 117 έξ.

18. Βλ. ένδεικτικά Γ. Α. ΓΑΛΙΤΗ, *Θέματα της Μεγάλης Συνόδου*, Άθήνα 1977. Πρβλ. Π. ΝΕΛΛΑ, *Η Άγία και Μεγάλη Σύνοδος της Όρθόδοξης Έκκλησίας, Σκέψεις για μία θεολογική θεώρηση της προετοιμασίας της. Δοκίμιο*, Θεσσαλονίκη 1972.

ροῦσαν στιγμὴν δὲν ὑπάρχει σοβαρὸν, πραγματικὸν καὶ ἀνεπίδεκτον ἀναβολῆς θέμα πρὸς σύγκλησιν μίας νέας Οἰκουμενικῆς συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐὰν ὅμως πράγματι ὑπάρχη θέμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἤξιζε νὰ ἀποτελέσῃ λόγον συγκλήσεως καὶ συνελεύσεως μίας Οἰκουμενικῆς συνόδου, τότε εἶναι φανερὸν ὅτι τὴν ὑπαρξίν ἑνὸς τοιούτου θέματος δὲν ἔχουν ἀκόμη συνειδητοποιήσει οἱ μέχρι τοῦ νῦν πρωτοπόροι, εἰσηγηταί, ὀργανωταὶ καὶ ρυθμισταὶ τῶν ἐν λόγῳ διαφόρων διασκέψεων, ἢ καὶ συντάκται τῶν προγενεστέρων καὶ νεωτάτων καταλόγων θεμάτων αὐτῶν. Διότι, ἂν τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχη οὕτω, πῶς ἐξηγεῖται τότε ἢ ἀπὸ τοῦ Συνεδρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἔτους 1923, διαμέσου τῆς Διασκέψεως τῆς Ρόδου τοῦ 1961 καὶ ἕως τῆς τελευταίας Διασκέψεως τῆς Γενεύης τοῦ 1976, συνεχῆς ἀλλαγὴ τοῦ θεματολογίου καὶ τῆς προβληματολογίας τῆς μελλούσης νὰ συνέλθῃ Συνόδου;»¹⁹. Ὁ ἴδιος στὴ συνάφεια τοῦ κριτικοῦ ἐλέγχου, προέβη στὸν σκληρὸ χαρακτηρισμὸ ὅτι τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο διαπνέεται ἀπὸ νοοτροπία Νεοπαπισμοῦ²⁰.

Τὴν ἀναίρεση τῶν καταγγελιῶν τοῦ ἁγίου Ἰουστίνου ἀνέλαβε ὁ καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. π. Θεόδωρος Ζήσης (τότε λαϊκός) σὲ ἕνα ἐκτενὲς ἄρθρο του, στὸ ὁποῖο ἐξήρε μεταξὺ ἄλλων τὸ ὀρθόδοξο φρόνημα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν ἱεραρχῶν του, ἐπισημαίνοντας τὰ ἑξῆς: «Καὶ ὡς πρὸς τὸ φρόνημα ... ἡ ἡγεσία τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ὑγιεστάτη καὶ ἀνεπίληπτος. Οἱ ψίθυροι καὶ αἱ ὑπόνοιαι τῶν παρασκηνίων δὲν τολμοῦν νὰ διατυπωθοῦν ἐπωνύμως καὶ εὐθαρσῶς, διότι αὐτομάτως θὰ ἔχαναν τὴν ἀξιοπιστίαν των. Ἐναντι ὅμως αὐτῶν ὑπάρχει ἡ καθαρὰ, ἡ διανγῆς, ἡ τολμηρὰ ὁμολογία πολλῶν ἱεραρχῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ἡ ὁποία οὐδεμίαν ἀνησυχίαν προκαλεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον αἰσθησὶν ὑπερφηφάνειας διὰ τὴν ἐμπεδωμένην ἐμμονὴν εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ τὸ ἱστορικὸν της παρελθόν. Δὲν θὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὰς πολυπληθεῖς περὶ τοῦ πατριάρχου Ἀθιναγόρου κρίσεις, ἢ προσωπικότης τοῦ ὁποίου ἐγράφη χρυσοῖς γράμμασιν εἰς τὰς σελίδας τῆς ὀρθοδόξου ἱστορίας... Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀπαραχαράκτου τηρήσεως τῆς Ὁρθοδοξίας πορεύεται καὶ σήμερον ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Πατριάρχου Δημητρίου». Ἐπικέντρωσε στὴ συνέχεια μάλιστα τὴν προσοχὴν του στὸ νὰ ὑπογραμμίσῃ ἰδιαιτέρως τὸ ὀρθόδοξο φρόνημα τοῦ

19. Περὶ τὴν μελετωμένην Μεγάλην Σύνοδον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὑπόμνημα πρὸς τὴν Σύνοδον τῆς Ἱεραρχίας τῆς Σερβικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1971, σσ. 9-10.

20. Ὁπ.π., σ. 14 ἔξ.

τότε Μητροπολίτη Φιλαδελφείας και νῦν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου διὰ συγκεκριμένων ἀναφορῶν σέ δημόσιες δηλώσεις τοῦ ἱεράρχου, ἐπικαταλέγοντας συμπερασματικῶς τὰ ἑξῆς: «Θὰ σκιροῦν ἀναμφιβόλως αἱ ἅγια ψυχὰ τῶν Μάρκου Ἐφέσου τοῦ Εὐγενικοῦ καὶ Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου καὶ τῶν ἄλλων Ὁρθοδόξων ἡγετῶν, διότι κατέλιπον τοιοῦτους διαδόχους, τοὺς ὁποίους ὁμως ὁ π. Ἰουστίνος, ποῦ στηριζόμενος ἀγνοοῦμεν, θέλει ὡς Φλωρεντιανούς»²¹.

Ἡ κριτικὴ στάση ἀπέναντι στοῦ θεματολόγιου ἀποτύπωνε μία διάχυτη πεποίθηση ὅτι διὰ τῆς Μεγάλης Συνόδου θὰ καταλύονταν θεσμοί, οἱ ὁποῖοι κατοχυρώνονταν ἀπὸ τοὺς κανόνες καὶ τὴν ἀστασίαστη κανονικὴ παράδοση. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἐνδεικτικὰ ἡ περίπτωση τοῦ θέματος γιὰ τὴν ἀναπροσαρμογὴ τῶν διατάξεων περὶ τῆς νηστείας, ποῦ ἐτέθη ὅπως εἶδαμε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Μελέτιο Μεταξάκη καὶ υἱοθετήθηκε στὴ συνέχεια στὴ Ρόδο τὸ 1961. Στὴ σχετικὴ εἰσήγηση τῆς Διορθόδοξης Προπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν θεμάτων τοῦ πρώτου σταδίου, ὅπως ὀνομάζονται, διατυπώθηκαν προτάσεις ποῦ περιορίζουν τόσο τὴ χρονικὴ διάρκεια τῶν νηστῶν περιόδων ὅσο καὶ τὴν αὐστηρότητα τῆς νηστείας. Μὲ τὶς συγκεκριμένους διατάξεις ἐπιτράπηκε ἡ κατάλυση ἐδωδίων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν σταθερὴν πράξη εἶχαν ἀπαγορευθεῖ σὲ νήστιμες ἡμέρες καὶ περιόδους. Π.χ. ἡ νηστεία τῶν Ἀποστόλων προτάθηκε νὰ περιορισθεῖ σὲ ὀκτῶ ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἑορτή, ὅταν μεταξὺ τῆς Κυριακῆς τῶν Ἁγίων Πάντων καὶ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἀποστόλων παρεμβάλλεται διάστημα περισσότερο τῶν ὀκτῶ ἡμερῶν. Ἡ νηστεία τῶν Χριστουγέννων νὰ περιορισθεῖ σὲ εἴκοσι μέρες ἢ νὰ παραμείνει τεσσαρακονθήμερος καταλυομένων ἰχθύων καὶ ἐλαίου καθόλης τῆς ἡμέρας πλὴν τῶν τριῶν πρώτων καὶ τῶν τριῶν τελευταίων, ὅποτε θὰ πρέπει νὰ τηρεῖται αὐστηρὴ νηστεία. Στὴν περίοδο τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς προτείνεται νὰ γίνεται κατάλυση ἰχθύων καὶ ἐλαίου ἀπὸ τὴ Β' ἑβδομάδα τῶν νηστῶν μέχρι καὶ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων συμπεριλαμβανομένης. Ἡ νηστεία τοῦ Αὐγούστου προτάθηκε νὰ παραμείνει ὡς ἔχει, ἀλλὰ νὰ ἐπιτραπῆ ἡ κατάλυση ἰχθύος. Στὶς μνημονευθεῖσες νήστιμες περιόδους ἡ κατάλυση ἰχθύος δὲν ἐπιτρεπόταν κατὰ τὶς Τετάρτες καὶ τὶς Παρασκευές²².

21. Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ὁ Ἰουστίνος Πόποβιτς, *Κληρονομία* 9B (1977) 457-458.

22. *Πρὸς τὴν Μεγάλην Σύνοδον I. Εἰσηγήσεις τῆς Διορθόδοξης Προπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν ἑξ θεμάτων τοῦ πρώτου σταδίου*, Chambesy Γενεύης 1971, σσ. 41-42.

Είναι γνωστό από τις πηγές ότι θέματα όπως η νηστεία και η θεία εὐχαριστία είχαν προκαλέσει διαμάχες, ενίοτε όχι πιά περιορισμένης ὀξύτητας ἀπ' ὅ,τι τὰ δογματικά. Ἐνας τέτοιος κίνδυνος ἐλλόχευε καὶ στὴν προκειμένη περιπτώση. Εἶναι ἐπίσης μαρτυρημένο ὅτι ἡ κατάλυση τῶν νηστειῶν ρυθμιζόταν σὲ συνάφεια πρὸς τὴν ἐορτολογικὴ πράξη, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἡ αἴσθησις ὅτι καταλύονταν ταυτόχρονα οἱ περὶ νηστείας κανόνες. Π.χ. ἂν ἡ ἐορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ συνέλιπτε τὴ Μ. Πέμπτη ἢ τὴ Μ. Παρασκευή, γίνονταν κατάλυσις ἰχθύος²³, παρὰ τὴν ἀπαγόρευση τῶν κανόνων: 50 Λαοδικείας καὶ 29 Πενθέκτης. Σύμφωνα μὲ ἀγιορειτικὸ τυπικὸ τοῦ 12ου αἰῶνα ἦταν ἐπιτρεπτὴ ἡ τριήμερη κατάλυσις ἰχθύος λόγῳ τῆς ἴδιας ἐορτῆς, κατὰ τὴν παραμονή, τὴν ἡμέρα τῆς ἐορτῆς καὶ τὴ μετέορτη²⁴. Παρόμοια πράξη κατάλυσις ἰχθύος, καθ' ὅλα τὰ σαββατοκύριακα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ἐφ' ὅσον οἱ ἰχθεῖς ἀποστέλλονταν ὡς εὐλογία, μαρτυρεῖται σὲ εὐάριθμα κτητορικὰ τυπικά, ἰδίως μονῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως²⁵. Αὐτὲς οἱ περιπτώσεις καὶ ἄλλες συνηγοροῦν ὅτι στὴν ἀνέλιξι τοῦ χρόνου οἱ διατάξεις περὶ νηστείας σὲ ἐπιμέρους πτυχῆς ὑπήγοντο στοὺς νόμους τῆς λειτουργικῆς τάξεως, χωρὶς ὅμως νὰ θίγεται τὸ αἶσθημα τῆς εὐσεβείας. Οἱ προτάσεις ὅμως τῆς Προπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς ἀντικρούσθησαν, καθ' ὅσον ἦταν συνυφασμένες μὲ μία τάση ἐκσυγχρονισμοῦ ποὺ ἀποτύπωνε τὸν θεολογικὸ συρμὸ τῆς ἐποχῆς τῶν διαβουλεύσεων γιὰ τὴ σύγκλησις τῆς Συνόδου, γι' αὐτὸ καὶ στὴ συνέχεια μὲ τὴν ἀναβίωσι τοῦ μοναχισμοῦ καὶ τῆς πατερικῆς θεολογίας ὁ προβληματισμὸς μετεβλήθη. Ἔτσι στὴ Β' Προσυνοδικὴ ποὺ συνεκλήθη στὴ Γενεὴ τὸ 1982, τὸ θέμα τῆς νηστείας παραπέμπεται ἐκ νέου γιὰ βαθύτερη μελέτη τῶν ποιμαντικῶν πτυχῶν, ὥστε νὰ ἀποφευχθεῖ ὁ κίνδυνος σκανδαλισμοῦ τῶν πιστῶν, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ παρέμβασι τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἐπιστολιμαίως διαδηλώσης πρὸς τὴν Προσυνοδικὴ τοὺς φόβους τῆς. Στὴν ἐπόμενη Προσυνοδικὴ (Γενεὴ 1986) ὁμοφώνως ἐγκρίθηκε κείμενο διὰ τοῦ ὁποῖου ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἡ νηστεία θεωρεῖται θεία ἐντολή καὶ κατεξοχὴν ἔκφρασις τοῦ ἀσκητικοῦ ιδεώδους, ἀρχαίότατος θεσμοῦ, χριστολογικοῦ χαρακτῆρα ἀναπόσπαστα συνδεόμενος μὲ τὴν

23. Γ. ΡΑΛΛΗ - Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα*, τ. Δ', σ. 427 (= J. - B. PITRA, *Spicilegium solesmense*, τ. IV, σ. 415).

24. Βλ. Θ. Ξ. ΓΙΑΓΚΟΥ, *Κανόνες καὶ Λατρεία*, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 271, 277.

25. Βλ. *Τυπικὸν τῆς Μονῆς Ἡλίου Βομῶν, ἤτοι Ἐλεγμῶν*, ἔκδ. AL. DIMITRIEVSKI, *Opisanie*, I, σ. 735 καὶ *Τυπικὸν Μονῆς τῆς Θεοτόκου Κεχαριτωμένης*, ἔκδ. P. GAUTIER, *REB* 43 (1985) 95.

προσευχή, τὴ μετάνοια καὶ τὸν πνευματικὸ ἀγῶνα, κορυφούμενο μὲ τὴ μετοχή στὴ θεία εὐχαριστία²⁶. Ἔτσι κρίθηκε ὅτι δὲν θὰ πρέπει νὰ καταργηθεῖ ἢ νὰ περιορισθεῖ, ἀλλὰ μόνο κατ' οἰκονομία ἐπετράπη ἢ παρέκκλιση ἀπὸ τὰ ἀρχαίως παραδεδομένα διὰ ἀδήριτο ἀνάγκη ἢ διὰ τὴ χαλαιπότητα τῶν καιρῶν, ἀρκεῖ βεβαίως νὰ μὴν ἐπέλθει ἀτόνηση τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ θεσμοῦ²⁷. Τὸ θέμα παραπέμπεται στὴ Σύνοδο ὅχι μὲ τὸν ἀρχικό του τίτλο: «Ἡ ἀναπροσαρμογὴ τῶν διατάξεων περὶ νηστείας», ἀλλὰ μὲ τὸν τίτλον: «Ἡ σπουδαιότης τῆς νηστείας καὶ ἡ τήρησις αὐτῆς σήμερον».

Τὸ θέμα διήλθε ἕνα κύκλο ἐκτεταμένης χρονικῆς διάρκειας καὶ διαβουλευσέων γιὰ νὰ ἐπανέλθει στὴ βάση τῶν κανονικῶς παραδεδομένων. Παρήχθησαν ὅμως καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῶν συζητήσεων σημαντικὰ κείμενα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ προβληματισμὸς ἀνέδειξε τὶς θεολογικὲς παραμέτρους τῆς νηστείας.

Κάτι ἀντίστοιχο, χωρὶς ὅμως τὴν ὀξύτητα καὶ τὴν εὐρύτητα τῶν συζητήσεων, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνιχνευθεῖ καὶ γιὰ τὰ θέματα λατρείας ποὺ ἐτέθησαν στὸν κατάλογο τῆς Ρόδου, δηλαδή τῆς εὐρύτερης χρήσης τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης στὶς λατρευτικὲς συνάξεις καὶ τῆς ἀναπροσαρμογῆς τῶν περικοπῶν, τῆς ὁμοιομορφίας τοῦ τυπικοῦ καὶ τῶν λειτουργικῶν κειμένων στὴν τέλεση τῶν μυστηρίων, τῆς μελέτης τῶν μέσων στήριξης καὶ ἐνίσχυσης τῆς λειτουργικῆς ζωῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς καθόλου ὀρθόδοξης τέχνης στὶς διάφορες ἐκφάνσεις τῆς καὶ τῆς πληρεστερας συμμετοχῆς τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου στὴ λειτουργικὴ καὶ ἄλλη ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπὸ τὰ παραπάνω μόνο τὸ τελευταῖο συζητήθηκε καὶ διατυπώθηκαν οἱ δογματικὲς καὶ κανονικὲς ἀρχές τῶν δύο τάξεων: τῶν κληρικῶν καὶ τῶν λαϊκῶν. Ἀμφότεροι εἶναι «εἷς ἐν Κυρίῳ, οἱ μὲν καθοδηγούμενοι πρὸς τὸ ἀγαθόν, οἱ δὲ ἐφεπόμενοι μετὰ συμπνοίας... (Μ. Βασίλειος, PG 32, 830)»²⁸.

Ὅμως ὅλα τὰ θέματα λατρείας ποὺ ἐτέθησαν στὴ Ρόδο, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οὐδέποτε ἐντάχθηκαν στὸν ὀριστικὸν κατάλογο τῶν θεμάτων τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου (ἀρχικὰ δέκα καὶ τελικὰ ἕξι), συναποτελοῦν πτυχὲς τῆς λεγόμενης λειτουργικῆς κινήσεως, ἡ ὁποία σταδιακὰ κέρδιζε ἔδαφος, καθ' ὅσον

26. ΒΑΡΕΛΛΑ, ὅπ.π., σ. 130 ἔξ.

27. Ἐπίσκεψις 366 (1986) καὶ 369 (1986).

28. Πρὸς τὴν Μεγάλην Σύνοδον I, ὅπ.π., σσ. 34-35. Εἰδικότερα βλ. Ι. ΚΑΡΜΠΡΗ, «Πληρεστερα συμμετοχὴ τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου ἐν τῇ λατρευτικῇ καὶ ἄλλῃ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας», Ἀθῆναι 1973.

διακηρυσσόταν ἡ ἀνάγκη ἀναζωπυρώσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος γιὰ συμμετοχή στή λατρεία τοῦ Θεοῦ²⁹.

Ἡ λειτουργική κατήχηση ἦταν αἴτημα πού προβαλλόταν ἀπό ἐπιφανεῖς ἐκκλησιαστικές προσωπικότητες: ἀπό ἱεράρχες μέχρι καί πανεπιστημιακοὺς δασκάλους, ἀπό ταπεινοὺς λευίτες μέχρι καί τοὺς λαϊκοὺς θεολόγους τῶν Ὁρθοσκυτικῶν Ἀδελφοτήτων, βρῆκε δὲ πολυτιμώτατο σύμμαχο τὸν μοναχισμό, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ἀδιάλειπτη δοξολογία τοῦ Θεοῦ οἴκοθεν ἀναδεικνύει τὸ μεγαλεῖο τῆς ὀρθόδοξης λατρείας. Βεβαίως ἡ λειτουργική ἀναγέννηση ἐκ τῶν πραγμάτων εἶναι συνυφασμένη καί μὲ τὸ ζήτημα τῆς μελέτης τῶν λειτουργικῶν πηγῶν. Ἐὰν γίνεи γνωστή ἡ ἱστορία καί ἡ πράξη τῆς λατρείας, μποροῦν νὰ ἀξιολογηθοῦν καί στή συνέχεια νὰ χρησιμοποιηθοῦν ποιμαντικὰ τὰ ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα. Αὐτὸ ὅμως προϋποθέτει συστηματικὴ καί πολυετῆ ἀκαδημαϊκὴ ἔρευνα καί ὡς ἐκ τούτου ἐκφεύγει ἀπὸ τὰ ὄρια τῶν ἐργασιῶν μιᾶς συνόδου. Ἡ σύγχρονη λειτουργικὴ κίνηση στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ὀφείλεται καί στὸ γεγονὸς τῶν ὅποιων συζητήσεων ἔγιναν στὸ πλαίσιο τῆς προετοιμασίας τῆς Ἀγίας καί Μεγάλης Συνόδου.

* * *

Ἀπὸ τὸ 1961 μέχρι σήμερα ἔχουν παρῆλθει 55 χρόνια προετοιμασίας μιᾶς συνόδου, ἡ ὁποία τελικὰ ἀποφασίστηκε κατὰ τὴν τελευταία Σύναξη τῶν Προκαθημένων (21 – 29 Ἰανουαρίου 2016) νὰ γίνεи τὴν προσεχῆ Πεντηκοστή (18 – 26 Ἰουνίου) στήν Κρήτη. Σὲ ὄλο αὐτὸ τὸ διάστημα ἔχουν γίνεи πέντε Προσυνοδικὲς Διασκέψεις καί ἀρκετὲς συναντήσεις Προπαρασκευαστικῶν Ἐπιτροπῶν καί Εἰδικῶν Διορθοδόξων Ἐπιτροπῶν. Ἐργάστηκαν ἐπιφανεῖς ἱεράρχες καί ἀκαδημαϊκοὶ θεολόγοι μὲ βαθύτατο αἶσθημα εὐθύνης γιὰ τὴ διατύπωση τῶν συνοδικῶν κειμένων. Ὁ τελικὸς κατάλογος τῶν θεμάτων πού παραπέμπονται στήν Ἀγία καί Μεγάλη Σύνοδο ὀριστικοποιήθηκε στή Σύναξη τῶν Προκαθημένων τοῦ Ἰανουαρίου 2016 καί εἶναι ὁ ἑξῆς:

1. Ἀποστολὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὸ σύγχρονο κόσμο.
2. Ἡ Ὁρθόδοξη Διασπορά.
3. Τὸ Αὐτόνομο στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί ὁ τρόπος ἀνακηρύξεώς του.
4. Τὸ μυστήριο τοῦ γάμου καί τὰ κωλύματά του.

29. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὸν προβληματισμὸ πού ἀναπτύχθηκε στοῦ ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΥ ΤΙΜΙΑΔΗ (Μητροπολίτης Συληβρίας), *Θέματα ἐν ὄψει τῆς συνόδου. Σειρὰ Α΄*, Ἀθῆναι 1968, κυρίως σ. 59 ἐξ.

5. Ἡ σπουδαιότητα τῆς νηστείας καὶ ἡ τήρησή της σήμερα.

6. Σχέσεις τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας πρὸς τὸν λοιπὸν χριστιανικὸν κόσμον.

Ὁ περιορισμὸς τῶν θεμάτων προέκυψε κατὰ τὴν τελευταία διατία, ὕστερα ἀπὸ τίς συζητήσεις τῆς Εἰδικῆς Διορθοδόξου Ἐπιτροπῆς στὸ πλαίσιο τῆς ἐπικαιροποίησης καὶ ἐπιμελείας τῶν κειμένων τῶν Β' καὶ Γ' Προσυνοδικῶν Διασκέψεων.

Ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ ἔργου τῆς προετοιμασίας τῆς Συνόδου, μποροῦν νὰ ἐπισημανθοῦν ἐπιγραμματικὰ τὰ παρακάτω, ὡς συνεκτίμηση τῶν θέσεων καὶ ἀντιθέσεων πού διατυπώθηκαν ἐσχάτως στὸν δημόσιο θεολογικὸ διάλογο:

1. Ἡ πορεία τῆς συνοδικῆς προετοιμασίας εἶχε ἓνα σημαντικότερο θετικὸ πρόσημο: ὅτι ἡ ἐνότητα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἐνισχύθηκε, ἐνῶ ἔχουν ξεπερασθεῖ πολλές δυσκολίες καὶ φυγόκεντρες τάσεις. Ἔτσι πλέον μὲ πανορθόδοξη συνεργασία, ὁ ὀρθόδοξος θεολογικὸς λόγος καὶ ἡ ποιμαντικὴ φωνὴ τῆς Ἐκκλησίας μποροῦν νὰ ἀπευθυνθοῦν στὸν κόσμο μὲ πιὸ δυναμικὸ τρόπο, ἐφόσον βέβαια ἡ μέλλουσα νὰ συνέλθει Σύνοδος φανεῖ ἀποφασιστικότερη σὲ αὐτὸ τὸ ἔργο.

2. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς προετοιμασίας συζητήθηκαν ἐπίμαχα θέματα, τὰ ὁποῖα συνεχίζουν νὰ παραμένουν στὴν ἐπικαιρότητα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἐντάχθηκαν στὴν Ἡμερήσια Διάταξη τῆς Συνόδου καὶ γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ δοθεῖ λύση εἴτε σὲ ἐπόμενες Πανορθόδοξες Συνόδους εἴτε σὲ Συνάξεις Προκαθημένων, στὸ πλαίσιο τῆς ποιμαντικῆς εὐθύνης, ὅταν βεβαίως αὐτὰ ὠριμάσουν. Ἐὰν δὲν ὑπάρξουν τολμηρὲς ἀποφάσεις, εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος θὰ κατηγορηθεῖ ὅτι ἀπέφυγε νὰ ἀντιμετωπίσει φλέγοντα ζητήματα. Ἐπομένως εἶναι ἀναγκαῖα ἡ περαιτέρω συστηματικὴ μελέτη καὶ ἀντιμετώπιση τῶν ζητημάτων πού ἐτέθησαν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν προσυνοδικῶν διαδικασιῶν, χωρὶς ὅμως νὰ δοθεῖ σὲ αὐτὰ λύση.

3. Οἱ προσυνοδικὲς συζητήσεις καὶ οἱ ἀποφάσεις διαμόρφωσαν καθόλου τὸν 20ὸ αἰῶνα καὶ μέχρι τίς μέρες μας μία θεολογικὴ κίνηση ὑψηλοῦ ἐπιπέδου πού ἀνέδειξε τὸν πατερικὸ λόγον καὶ τοὺς κανονικοὺς θεσμοὺς. Ἀκόμα καὶ τὰ θέματα τὰ ὁποῖα ἐτέθησαν στοὺς κατὰ καιροὺς καταλόγους, χωρὶς νὰ παρεμφθοῦν στὴν Ἡμερήσια Διάταξη τῆς Συνόδου, προκάλεσαν τὸ θεολογικὸ ἐνδιαφέρον καὶ στὴ συνέχεια ἔγιναν συζητήσεις καὶ σχετικὲς ἔρευνες. Ἀντιμετωπίσθησαν καὶ ἀντιμετωπίζονται ἐπίμαχα κανονικὰ ζητήματα πού ἀπειλοῦν τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως αὐτὸ τῆς Διασπορᾶς. Αὐτὰ καὶ μόνο τὰ κανονικὰ ζητήματα δικαιολογοῦν ἀπόλυτα τὴ σύγκληση μιᾶς Μεγάλης Συνόδου

καὶ κατὰ τοῦτο προηγουμένως ἔγινε λόγος περὶ ὑπερβολῆς στὶς θέσεις τοῦ ἁγίου Ἰουστίνου Πόποβιτς. Ἄν αὐτὰ λυθοῦν, θὰ ἀνοίξει νέα προοπτικὴ γιὰ τὴ συνεργασία τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν πρὸς ἐπανευαγγελισμό τοῦ κόσμου, διαφορετικὰ θὰ ἐπανέλθουμε στὴν αὐτοάνοσο ἐσωστρέφεια.

4. Ἐσχάτως στὸν δημόσιο θεολογικὸ διάλογο ἐπιχωριάζει κάποια διάθεση κατακρίσεως τοῦ ἔργου τῆς Συνόδου, ἐνῶ προβάλλονται καὶ ὑποστηρίζονται ἀτεκμηρίωτες ἀπόψεις. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Ὁρθοδόξου Τύπου (15^{ης} Μαρτίου 2015) μὲ τίτλο: «Πνευματικὴ τορπίλλη ἢ ὁμοφυλοφιλία κατὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου» καὶ μὲ τὴν ἐπίσημανση στὴ συνέχεια: «Ἀποτελεῖ αἰσχύνην καὶ ἐντροπὴν διὰ τοὺς Ὁρθοδόξους ἢ γενομένη πρότασις νὰ περιληφθῆ εἰς κείμενον τῆς Συνόδου προσθήκη ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῶν ὁμοφυλοφίλων». Τὸ δημοσίευμα, ἐξ ὧσων γνωρίζω, οὐδέποτε ἀνακλήθηκε ἀπὸ τὸν συντάκτη του. Μὲ αὐτὸ τὸ κείμενο ἀστήρικτα ἀναπαρήχθησαν φήμες πού δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα. Αὐτὸ καὶ μόνο τὸ γεγονός δηλώνει πόσο προκατειλημμένη εἶναι μερίδα τοῦ θεολογικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ κόσμου, ἢ ὁποία μάλιστα ἐργάζεται μεθοδικά, ἔστω καὶ ἀκουσίως, γιὰ τὴν ἀποδόμηση τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ. Ἐπίσης ἓνα δεῦτερο παράδειγμα ἐπιβεβαιώνει ὅτι συχνὰ ἡ κριτικὴ ἀσκειῖται χωρὶς νὰ συντρέχει ἢ βαθύτερη κατανόηση τῶν γεγονότων. Δὲν εἶναι λίγες οἱ φορὲς πού ὑποστηρίχθηκε ὅτι οἱ Σλαβικὲς Ἐκκλησίες εἶναι πιὸ παραδοσιακὲς καὶ ὅτι ἤρθησαν ὡς τροχοπέδη στὶς καινοτομίες τῶν Ἑλληνοφώνων. Ὅμως ἡ θέση αὐτὴ δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἐκ τῶν πραγμάτων. Π.χ. στὸ θέμα τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου, κάποιες ἀπὸ τὶς Σλαβικὲς προτιμοῦν νὰ μὴν τελοῦν μικτοὺς γάμους μὲ ἱερολογία, ἐπειδὴ ἀκριβῶς αὐτὴ ἀπαγορεύεται ἀπὸ τοὺς κανόνες (καν. 72 τῆς Πενθέκτης). Ἔτσι στὴ συγκεκριμένη περίπτωση προκρίνεται ἡ σύνναψη πολιτικοῦ γάμου, γιὰτὶ μόνο αὐτὸς στὶς Σλαβικὲς Χῶρες ἔχει κῦρος μὲ βάση τὸ ἰσχυρὸ πρόσφατο νομικὸ πλαίσιο πού κυριαρχοῦσε σὲ αὐτές. Αὐτὴ ἡ θέση ὅμως γιὰ τὶς Ἑλληνοφῶνες Ἐκκλησίες εἶναι ἐντελῶς ἀδιανόητη, γιὰτὶ στὴ συνείδηση τῶν Ἑλληνοφώνων πιστῶν κῦρος ἔχει μόνο ὁ θρησκευτικὸς γάμος.

* * *

Ὁ μεγάλος βυζαντινολόγος Sir Steven Runciman, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1994, «ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴ φθίνουσα κατάσταση τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἀποτελμάτωση τοῦ χριστιανισμοῦ στὰ πρόθυρα τῆς τρίτης χιλιετίας μ.Χ.», ἐξέφρασε τὴν ἀγωνία του μὲ τὴν ἐξῆς προφητικὴ δήλωση: «Ἀπὸ τὶς μεγάλες ἱστορικὲς Ἐκκλησίες στὸν ἐπόμενο αἰῶνα θὰ ἐπιβιώσει μόνο ἡ Ὁρθόδοξη, γιὰτὶ δὲν θὰ ἀπο-

τινάξει την ιδέα ότι η θρησκεία είναι μυστήριο»³⁰. Τὴν ἴδια δήλωση ἐπανάλαβε τὸ φθινόπωρο τοῦ 2000, λίγο πρὶν τὴν τελευταίη του, σὲ μία συνέντευξη πού εἶχε δώσει μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς τελευταίας ἐπίσκεψής του στὸ Ἅγιο Ὄρος³¹. Ὁ κολλαγευτικός γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία λόγος τοῦ Runciman θὰ ἐπαληθευθεῖ, ἐφόσον ἡ συνεργασία τῶν ὀρθοδόξων θὰ ἐντατικοποιηθεῖ πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις. Σὲ ἓνα κόσμο πού χαρακτηρίζεται γιὰ τὴν πνευματικὴ πενία, ἡ πατερικὴ θεολογία καλεῖται νὰ μαρτυρήσῃ τὴν ἀλήθεια. Ἐξάλλου, «οἱ ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ Πνεύματος τελοῦντες εἶναι μέλη τῆς Ἐκκλησίας οὐχὶ τῷ πράγματι (in re), ἀλλὰ τῇ διαθέσει, τῇ ἐπιθυμίᾳ (in voto) καὶ ἡ παραμονὴ τῶν ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας δὲν ὀφείλεται εἰς συνειδητὴν κατὰ τοῦ Πνεύματος ἀντίστασιν, ἀλλὰ εἰς ἱστορικούς, γεωγραφικούς, ἐξωτερικούς ἐν γένει παράγοντας»³².

30. *Κοινωνικὲς Δομές*, τεύχ. 64 (1995) 158. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΣΕΤΣΗ, Μ. Πρωτοπρ., Τὸ μετέωρο βῆμα τῆς Ὁρθοδοξίας, *Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἐστίας Θεολόγων Χάλκης* 7 (2010) 52.

31. Ἐφμ. *Ἡ Καθημερινή*, 5 Νοεμβρίου 2000. Βλ. καὶ ΤΣΕΤΣΗ, ὀπ.π., σ. 53.

32. Π. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΖΗΣΗ, *Ἐπόμενοι τοῖς θεοῖς πατράσι, Ἀρχές καὶ κριτήρια τῆς Πατερικῆς Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 169-170. Στὸ συγκεκριμένο ἔργο δίνονται τεκμηριωμένες θέσεις σχετικὰ μὲ τὰ ὄρια τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ πρόσφατη ἐπιχειρηματολογία περὶ ἀπορρίψεως τῆς χρήσεως τοῦ τεχνικοῦ ὄρου «Ἐκκλησία» γιὰ τὶς ἄλλες Ὁμολογίες ἀνατρέπεται καὶ ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο ἔργο καὶ κυρίως ἀπὸ ἓναν πολὺν μεγάλο ἀριθμὸ θεολογικῶν συγγραφέων, ὅπως τὰ ἐγχειρίδια Δογματικῆς (π.χ. Π. Τρεμπέλα).